

רוטשילד – בעד ונגד

שולמית לסקוב

Ran Aaronsohn, *Rothschild and Early Jewish Colonization in Palestine*, Jerusalem, Rowman & Littlefield Publishers, inc., Lanham-Boulder-New York – The Hebrew University Magnes Press, 2000, 332 pp.

הרבה קולמוסים נשתברו בחילוקי הדעות בשאלה אם כל מעשיו של רוטשילד היו לברכה בלבד או שמא קלקלו לא מעט, אם בעצם הברכה ואם בדרך יישומה. היו אפילו שהעלו את האפשרות שגם בלי התמיכה של רוטשילד היו המושבות מחויקות מעמד, שהרי בשנות התשעים ייסד רק ארבע מושבות: מזכרת-בתיה (עקרונ), הקיימת עד היום, באר-טוביה – קסטינה, שכמעט לא התקיימה כמושבה עד שיסדוה 'חובבי ציון' מחדש בשנת 1896, ובת-שלמה ושפיה, שלא היו אלא מושבות-בת קטנות של זיכרון-יעקב. ואילו שאר חמש המושבות שקיבלו את חסות-תמיכתו של 'הנדיב' (מהן ראשון לציון ב-1882 וראש פנה וזכרון יעקב ב-1883) לא הוא ייסדן אלא המתיישבים, ושתיים מהן, פתח-תקווה (עשרים ושמונה מתיישבים בלבד) ויסוד-המעלה, באו תחת כנפיו רק בשנת 1889. זאת ועוד, עשר מושבות קמו עד 1900 לא ביזמתו, בעוד שהוא עצמו ייסד בשנות התשעים רק מושבה אחת נוספת – מטולה.

רן אהרנסון נמנה עם הרואים בברון את 'אבי היישוב' ממש, והוא מציגו בספרו 'הבארון והמושבות'¹ כמניה התשתית כמעט לכל ההתפתחויות הבאות בתחום ההתיישבות. בספרו החדש, האנגלי, המונח לפנינו והדומה לקודמו, ניכרת החתירה לביסוס נוסף של גישה זו.

ראוי הספר היסודי והמקיף הזה שייאמר מה הטוב השמור בו לקוראיו בכלל ולחוקרי העלייה הראשונה בפרט, גם אם מפני קוצר היריעה ניתן לעשות זאת בצמצום רב. מסופר בו בפירוט, בצירוף טבלאות ומפות, על התפתחותן של תשע מושבות רוטשילד אשר קמו עד 1890 ועד בכלל, החל בשלבן הטרומ-רוטשילדי וכלה בהתבססותן היחסית – בתום העשור – מן הבחינה הדמוגרפית, הכלכלית-כללית והכלכלית-חקלאית, האדמיניסטרטיווית, הסוציולוגית והחינוכית. מוצגת כאן ההיסטוריה של כל אחד מיישובים אלה. גדון המעבר מתמיכה של הברון (בעיקר בראשון-לציון וזיכרון-יעקב) לאפוטרופוסות ומפיקות על הכללי לניהול פרטני. נבדקים השיקולים שהניעו את רוטשילד לבסס את המושבות על ענף היין, אם כי מוכח שבניגוד לדעה המקובלת לא בוטלו כליל שאר ענפי החקלאות. מוסבר הצורך בסגל מנהלי (הוא האדמיניסטרציה, השם הכולל באותם ימים לפקידות הברון) ליישום התכניות ולפיקוח בתחומי החקלאות, הבנייה – והשגת רישיונות

1 ר' אהרנסון, הבארון והמושבות: ההתיישבות היהודית בארץ-ישראל בראשיתה 1882-1890, ירושלים 1990.

בשדות הופסקה כל שבע שנים בהתאם למצוות השמיטה' (עמ' 248) ולא היא. לפי היתר רבנים בחוץ לארץ, בניגוד לפסיקות רבני ארץ-ישראל, ציווה רוטשילד על מתיישביו לא לשבות בשנת השמיטה תרמ"ט (1888/9), היחידה בעשור הנדון בספר, ואף מנע את תמיכתו ממוכרת-בתיא, שהפרה את הצו.

אולי גרמה לטעות זו נטייתו של אהרנסון לכל אורך הספר לא לפרט את טיבם של הסכסוכים בין האיכרים לפקידות ולהזכירם כבודך אגב. אילו היה מתעכב על עניינים אלה ביתר פירוט היה מצטייר לפנינו גם פן אחר של רוטשילד: דמותו של אדון רם מעלה המשקיף מפסגתו על האיכרים כעל נתינים נחותי דרגה. הנה כך כתב אליהם כאשר ביקשו ממנו לקיים את הבטחת שליחו לספק להם את הדרוש להכנת הקרקע לקראת הגשמים: 'אתם אותו טיפוס של יהודים שאלוהים מצא, כי אינם ראויים להיכנס לארץ הקדושה ושבחר להניחם למות במדבר'.² יחס זה ירשו מן הנדיב גם עושי דברו, וכך נוצרו מעמדות וקהל של מלחכי פנכה. ההיבט החברתי הנה חייבל גם במצב הכלכלי, כי האידיאליסטים שרצו לבנות ולהיבנות בארץ-ישראל בהקלאות הפכו לציבור כנוע, חסר חופש ליוזם, שאיבד את האמון ביכולתו ובתכליתו, עד כדי כך שרבים מן האיכרים ובניהם עזבו את הארץ.

היו סיבות רבות שבגללן לא קיימו המתישבים את עצמם בסוף העשור הנדון בספר ואף לא בעשור שבא אחריו. אבל בוודאי גרמה לכך גם ההידרדרות במוטיוזיציה של האיכרים. ומי לנו מוסמך כרוטשילד, אשר מצא כי הנעשה במושבות אינו משביע רצון ומשום כך העביר בשנת 1900 את הנהלתן לחברת יק"א. אכן, גם

לכך מאת השלטונות - ומעט מעט גם בתחומים הנוגעים לחיי הקהילה כגון בריאות, חינוך, דת וכיוצא באלה. כך נוצרה הייררכיה תופחת והולכת שבראשה מנהלי-על בפריז, אשר רוטשילד גועץ בהם בכול. בזה מפריק אהרנסון דעה מוטעה שהפקידות הייתה הגורם האחראי לסכסוכים של המתישבים עמה ולתקנות הקשות שהוטלו על האיכרים, בעוד שלמעשה לא פעלו הפקידים דבר במושבות שלא לפי הוראות מפריז. בצד כל אלה ביצע הברון רכישות קרקע במקומות שונים וליד המושבות הקיימות, כמו סמוך לראשון-לציון. על השטח שנרכש שם התבססו משקים פרטיים שהיו לחלק מן המושבה.

מן המחקר הנרחב הזה לא נעדרת גם הערכת תרומתו של הנדיב למושבות שלא היו בחסותו, תרומה שאהרנסון מסכמה כ'סיוע כספי או שווה ערכו וידע טכנולוגי שהוגש על ידי פקידיו' (עמ' 269), וכן העובדה שמושבות עצמאיות, כרחובות למשל, התקדמו הרבה הודות ליקב בראשון-לציון שקיבל את ענביהן לעיבוד. בקשר ליקב זה מובא בספר אחד מן הצימוקים שממתיק את טעמו של 'לחם' המחקר שלפנינו: מסופר כי הטלפון הראשון במושבות ואולי בארץ כולה הותקן בשנת 1890 באותו יקב (עמ' 199). ראשון-לציון זכתה גם לתאורה ברחובות (עמ' 201). אבל היה משהו מעמדי באותם רחובות: אלה - לפקידים, ואלה - לאיכרים (עמ' 204). ואם ברחובות עסקינן הרי בכמה מושבות נמנעה, מפני יראת שמים, הצלבתם (עמ' 206).

כאמור יש בספר שפע עובדות וכולן מבוססות על ידע רב עד כדי כך ששמחתי למצוא בו שגיאה, כנראה להוכחת האמרה שהיוצא מן הכלל מוכיח את הכלל. בדיון על שמירת המסורת במושבות אהרנסון כותב כי 'העבודה

2 כתבים לתולדות חיבת ציון וישוב ארץ ישראל, ב, מהדורת א' דרויאנוב וש' לסקוב, תל-אביב תשמ"ה, עמ' 203.

קרקע (אם כי זה, לדעת אהרנסון, אינו עיקר פועלו). לדברי אהרנסון, רק הודות להובנו של רוטשילד ניתן היה לספק את הצרכים האישיים של המתיישבים ולהשיג את ההתפתחות החקלאית והתעשייתית כאחת. ואשר למנהל, הברון קידם את המושבות הודות למומחיו

או נטל לידינו את רסן ההנהגה כאשר הקים במסגרת החברה ועד מיוחד בראשותו. אבל הוא פיטר את פקידו הראשי, אלי שייד, ואת ממוניו ואף הודה שאכזבו. 'עם שייד נלכדתי. עתה גירשתיו עם כל בני סיעתו',³ הודיע למשלחת 'חובבי ציון' שהתייצבה לפניו בשנת 1901 לדון

ראש פינה
בתחילת המאה
העשיריים

בתחומים שונים, ואם בוזבוז לעתים כספים, נבע הדבר מחוסר ניסיון ומהיעדר ממשלה מכוונת. הלוא רוטשילד עסק בפעילות דומה לזו שניהלו לימים המוסדות הלאומיים, טוען אהרנסון, ושימש כמותם בתפקיד של כעין ממשלה ליישוב – 'ללא הצהרות ותרועות הברון רוטשילד נשא באחריות לחלק גדול של הפעילות ההתיישבותית שנטלו על עצמם אחר כך המוסדות הלאומיים' (עמ' 281).

לית מאן דפליג שההון אשר השקיע רוטשילד כאן שימש מנוף אדיר לקידום העניינים, אבל עדיין נשאלת השאלה, מדוע הוא עצמו לא שבע נחת

בהסרת אפוטרופסותו. ועובדה היא שבמרוצת הזמן חדלה יק"א להתערב בעניינים הפנימיים של המושבות ובעניינים הפרטיים של המתיישבים.

באפילו לספרו מעמת אהרנסון את הטענות בעד ונגד פועלו של הברון ומגיע למסקנה כי גם מבקריו הקשים מודים בתרומתו הכספית הענקית (כ-8 מיליון פרנק בשמונה השנים הנדונות כנגד כ-400 אלף פרנק שהשקיעו 'חובבי ציון' באותה תקופה), תרומה שנתנה דחיפה עצומה לביסוס המושבות וגם לרכישת

3 ש' לסקוב, 'חובבי ציון במאבק עם רוטשילד על פני הישוב', הציגות, יב (תשמ"ז), עמ' 55.

בעניין, והשלטון העות'מאני לא זו בלבד שלא תמך אלא אף הפריע. במצב הגאוגרפי לא היה כדי לעודד. ההשקעה הגדולה של רוטשילד והקטנה יותר של אחרים לא נעשתה למען רווח ולא הביאה רווח ואפילו גרמה הפסד למשקיעים, כלומר הכסף זרם מן התורמים לארץ ולא ממנה אליהם, ולכן לא היה כאן מאומה מן הניצול. והעיקר: הדוחף להתיישבות בארץ-ישראל, שרוטשילד תרם לה כה רבות, היה אידאולוגי טהור (ונעיר, כי יש משהו מזה גם אצל הטמפלרים). אומר אהרנסון: 'מאחורי כל הפעילות ההתיישבותית שתוארה כאן עמדו השאיפות האידאולוגיות התיסטוריות, הלאומיות והדתיות של העם היהודי. נסיבה מיוחדת זו עשתה את ההתיישבות היהודית שונה כל כך מן הקולוניזציה בחלקי עולם אחרים... היא גם אפיינה את היחס בין רוטשילד לבין החלוצים, שהיה הפוך מזה המצוי בדרך כלל בין סוכן התיישבות בעל הון למתיישבים. רוטשילד לא היה המניע הראשוני אלא המסייע. הוא הגיש תמיכה לתנועת ההתיישבות שבאה לעולם לפני מעורבותו' (עמ' 299). דומני שלכך מסכימים הכול (פרט אולי לפוסט-ציונים).

מאופן הנהלתם בידי הפקידות שפעלה בהשראתו, ולכן מסר את רסן ההנהגה ליק"א, כאמור. ההון שהשקיע רוטשילד בארץ-ישראל הוא אחד הגורמים בהשוואה שעושה אהרנסון בין ההתיישבות היהודית בארץ לבין הקולוניזציה במסגרת הקולוניאליזם, שבה הוא דן בהרחבה רבה במבוא, ונושא זה אינו מופיע בספרו הקודם. הקולוניזציה, נאמר שם, הייתה אמצעי בידי המעצמות בתהליך השתלטותן על טריטוריות לא להן. אבל יש להבדיל בין התיישבות ביזמה ותמיכה ממשלתית למטרות פוליטיות וכלכליות (כמקרה צרפת באלג'יר וחלקית בתוניסיה) לבין יזמות התיישבות פרטיות שנעזרו לעתים גם במקורות ממשלתיים (התיישבות איטלקים בתוניסיה). בין היתר מדובר כאן גם בהתיישבות של יק"א בארגנטינה ובזו של הטמפלרים בארץ-ישראל. מסקנתו של אהרנסון היא כי אין כל דמיון בין כל זה (בוודאי אינו מחיל זאת על שני המקרים האחרונים) לבין מה שנעשה באותו תחום בארץ-ישראל. חסרו כאן שני תנאים עיקריים שהיו מנוף במקומות האחרים: 'כיבוש בכוח וניצול' (עמ' 296). פה לא הייתה כל מעצמה מעורבת